

Hjemstavn som erindring i migrantlitteratur

Radka Stahr
Karlsuniversitet Prag

Homeland as Memory in Migrant Literature

Abstract: This article focusses on the representation of homeland in two Scandinavian novels: Amal Aden's *Min drøm om frihet* (2009) and Jonas Suchanek's *Do danska* (2014). Both novels can be considered migrant literature, i.e., literature written by authors who have themselves experienced migration. Another thing that these novels have in common is that their authors construct the image of their original homeland through their own memories. Typically, the idealizing memories are reinforced as the characters are confronted with negative experiences in the new country, where they do not feel assimilated, as we can see it in Aden's novel. In Suchanek's novel, nostalgia plays an important role, namely the historical fact that his homeland has actually disappeared (the protagonist emigrated from the communist Czechoslovakia and returns to a completely new post-revolutionary country).

Both novels demonstrate the concept of homeland not only as a geographical place, but also in terms of the cultural aspects associated with it, be it friends or food. At the same time, the concept of polygamy of place, which is often mentioned in the context of globalization, does not seem to work very well. Especially in Aden's novel, the protagonist's relationship with her original homeland and the new homeland oscillates between topophilia and topophobia. Essential to the memories of the homeland, then, are the triggers that take the characters in both novels back to a time before their migration, creating a sense of discomfort and nostalgia.

Memory and Remembrance in Scandinavian Cultures: Mediating Memory. Edited by Atėnė Mendelytė and Ieva Steponavičiūtė Aleksiejūnienė. (Scandinavistica Vilnensis 17:2). Vilnius University Press, 2023.

<https://doi.org/10.15388/ScandinavisticaVilnensis.2023.15>

Indledning

At bevæge sig fra sted til sted er en naturlig drift i mennesket. Folk flytter til andre regioner og lande i jagten på arbejde eller et bedre liv, ikke kun i dagens globaliserede verden, men har også gjort det tidligere. Situationen er imidlertid en helt anden, når man er tvunget til at forlade sit hjemland på grund af krig eller et politisk regime. Desværre er vi hver dag vidner til, at denne tvungne migration ikke hører fortiden til, men er en fast bestanddel i det moderne samfund i det 21. århundrede. En af litteraturens vigtigste roller er at afspejle sociale begivenheder og tilstande i samfundet, og denne rolle blev også udfyldt under den intensiverede migration i begyndelsen af det 21. århundrede, som kulminerede med migrationskrisen i 2015/2016. Der er ikke kun blevet skrevet autentiske litterære værker om flugten fra hjemlandet i de år, men temaerne migration og migrationsbaggrund er blevet et dominerende tema i litteraturen.

Temaet giver også genlyd i den litterære debat, men der lader til at være en betydelig forvirring i forhold til begreberne og definitionerne af migrationslitteratur, især i de nordiske lande. Mens begrebet "invandrarlitteratur" oftest anvendes i svenske litteraturstudier, støder vi på begrebet "migrasjonslitteratur" i norske studier, resp. "migrationslitteratur" i den danske forskning. Synonymt med disse forekommer begrebet "migrantlitteratur" på tværs af landene i de tilsvarende sproglige modstykker (Behschnitt 2006, 143). Problemet med at kategorisere og definere litteratur om migration findes ikke kun i nordiske litteraturstudier (jf. Frank 2008, 15), men der er også en stor inkonsekvens i den tyske litteraturvidenskab. Nogle tyske teoretikere peger dog på fordelene ved at skelne mellem begreberne "Migrantenliteratur" og "Migrationsliteratur". I det første tilfælde er det litteratur skrevet af mennesker med migrationserfaring, i det andet er det litteratur, der tematiserer migration (Dörr 2008, 17). Denne skelnen er plausibel, men den løser ikke problemet med ekstensionen af det litterære felt. Spørgsmålet om migrationserfaring står til diskussion – hører en forfatter, der er født i et nyt hjemland, til migrationslitteraturen? Og hvad nu, hvis en forfatter, der har oplevet migration, slet ikke skriver om migration? På trods af en række punkter, der stadig er uafklarede, er det nyttigt at skelne mellem migrantlitteratur og migrationslitteratur for at etablere en vis basislinje for forskningen.

Det er netop migrantlitteratur, denne artikel beskæftiger sig med. Forfattere, som selv har oplevet migration, indarbejder typisk egne erindringer i deres tekster og beretter om livet i det oprindelige land, om

migrationsprocessen og om tilpasningen i det nye land. Deres værker kan imidlertid ikke kun læses som autentiske dokumenter om migrationsoplevelsen, men skal også analyseres ud fra et litterært perspektiv, dvs. med fokus på den litterære udformning og formidling af disse oplevelser. Wolfgang Behschnitt taler i denne forbindelse om den såkaldte "Mehrfachperspektivik", som er vigtig for den litteraturvidenskabelige behandling af migrantlitteraturen: Der skal altid tages i betragtning, at selv om man beskæftiger sig med *migrantlitteratur*, er den anden del af sammensætningen, dvs. *migrantlitteratur*, lige så vigtig (Behschnitt 2006, 147). Som i migrationslitteratur generelt er det først og fremmest mødet med det, der er anderledes, der spiller en grundlæggende tematisk rolle i disse tekster, hvorved subfaktorer som fx sprogbarrieren eller det kulturelle sammenstød i varierende grad fremhæves. Et andet vigtigt motiv er længslen efter den tabte hjemstavn. Med den geografiske og tidsmæssige afstand til hjemlandet ændrer forholdet sig til det, og forestillingen om hjemstavnen (re)konstrueres på grundlag af erindringer. Der opstår således et imaginært portræt af den tabte hjemstavn, som bliver skabt i en dialog med det nye opholdssted. I centrum for denne artikels analyse står fremstillingen af hjemstavnen i to nordiske romaner, som kan anses som typiske repræsentanter for migrantlitteratur: Amal Adens *Min drøm om frihet* (2009) og Jonas Suchaneks *Do danska* (2014). Fælles for disse romaner er, at forfatterne skildrer både tiden før og efter egen migration, så det er muligt at udforske, hvordan erindringerne om hjemstavnen forandres med tiden, og hvordan de indgår i historiens narratologiske opbygning.

Hjemstavn

Hjemstavn er det danske ord, der bedst svarer til det omfattende begreb "Heimat", der er kendt fra den tyske kulturvidenskab. Problemet med at oversætte begrebet "Heimat" til andre sprog påpeges fx af Uritescu-Lombard, som mener, at engelske udtryk som "home", "homeland", "native place", "domicile", "native country" eller "habitat" ikke fuldt ud dækker det tyske begreb (Uritescu-Lombard 2015, 50). Hjemstavnen er ikke bare et konkret sted, hvor man er født eller har haft sin opvækst, men er også en abstrakt størrelse, som deler verden op i det lokale og kendte på den ene side og det fremmede og fjerne på den anden side (Uritescu-Lombard 2015, 50). De fleste nutidige tilgange tager afsæt i en stærkt topografisk opfattelse af hjemstavnen som en by, en region eller

en stat, men påpeger samtidig, at begrebet også omfatter mere udefinerbare elementer, som har med erfaringer og følelser at gøre. Hjemstavnen forstås derfor først og fremmest ud fra et sociologisk perspektiv, dvs. at den er forbundet med mennesker, som vi har et nært forhold til (jf. fx Mitscherlich 2019, 183), men også ud fra et psykologisk perspektiv, da den er forbundet med dufte, lyde, følelser og erindringer (jf. fx Schlink 2000, 11–13). Hjemstavnen bliver et sted, der stort set ikke eksisterer, fordi vores forhold ikke er relateret til selve stedet, men til sociale bånd, emotioner eller sanseopfattelser (Schlink 2000, 11–13). “De-geografisering” af begrebet hjemstavn er ikke en opdagelse, der er gjort af den moderne litteraturvidenskab, men begrebet mistede sin geografiske forankring og fik en utopisk og empatisk karakter allerede i romantikken (Oesterhelt 2016, 203).¹

Den tyske forfatter Bernhard Schlink definerer to modbegreber “eksil” og “hjemstavn” i sin bog *Heimat als Utopie* og understreger, at begge er forbundne med stærke følelser, som kan være både negative og positive. Der er tale om en gensidig relation, et positivt forhold til det oprindelige nye land afspejles i et negativt forhold til det nye land (Schlink 2000, 9). I denne henseende kan vi derfor tale om et “vippeprincip”. I anden forskning understreges først og fremmest det alt for positive følelsesforhold til hjemstavnen, der er en central komponent i skabelsen af billedet af den. Forskningen viser, at mennesker, der har oplevet migration, sjældent har rent negative følelser for deres hjemland, og disse bliver for det meste relativiseret af skuffelsen over det nye land. (jf. fx Mitscherlich 2019, 185). På dette punkt er det værd at gøre opmærksom på topoanalysens teori, især begreberne *topofili* og *topofobi*, som henviser til forskellige følelser over for et sted. Med udgangspunkt i Gaston Bachelards teorier om rum og den følgende modificering i Yi-Fu Tuans forskning, kan vi forklare topofili som kærlighed til et konkret sted, dvs. summen af positive følelser, som man føler over for det (Bachelard 1960, 29, Tuan 1990, 93). Som kontrast til topofili findes også begrebet topofobi, som sammenfatter negative følelser over for rummet (Relph 1976, 27). Den binære opdeling i positive og negative følelser over for rummet er imidlertid utilstrækkelig, og der bliver foreslået yderligere kategorier som *topoaversion* og *topoanimøsitet* i forskningen (Stahr 2021, 71ff).

1 I denne artikel vil udtrykket “hjemstavn” blive brugt i samme betydning som det tyske “Heimat”. Udtrykket “hjemland” vil blive anvendt i snævrere forstand svarende til det land, hvor man er født.

At migranterne udvikler en vrangforestilling om hjemlandet, er også en af Søren Franks pointer. Han påpeger desuden, at der er en vis naivitet til stede i deres syn på hjemlandet, og formulerer tre hjemlandsmyter i sin bog *Migration and Literature*: “the idea of an original belonging, the idea of a natural desire to return home, and the belief in the possibility of a homecoming to the same home” (Frank 2008, 95–96). Disse “myter” udspringer af det allerede omtalte følelsesmæssigt prægede forhold til hjemstavnen. Emotionerne er konstitutive for konceptualiseringen af hjemstavn, men det er vigtigt at fremhæve, at de ikke opstår på grund af hjemstavnen, men først efter tabet af denne. Kun fraværet af noget skaber et behov for det og åbner for den imaginære fremstilling, som ikke er baseret på virkeligheden (Oesterhelt 2016, 205). Begrebet hjemstavn er således typisk forbundet med nostalgi og hjemlængsel, det konnoteres altid med noget uopfyldt eller noget uopfyldeligt. Følelserne sammen med den fysiske afstand forårsager, at der opstår et illusorisk og forvrænget billede af det savnede. Tabets æstetik påvirker og modificerer vores minder meget kraftigt (Köstlin 2010, 9).

Forestillingen om hjemstavnen eller forholdet til den er ikke en fast størrelse, men ændrer sig i takt med nye erfaringer. I denne forbindelse er distinktionen mellem “Heimat” (= hjemstavn) som en statisk størrelse og “Beheimatung” (= hjemlandserhvervelse) som en dynamisk proces blevet etableret i den tyske forskning (Mitzscherlich 2019, 186). Processen med at etablere sig i det nye land spiller en vigtig rolle for forandringen af forholdet til den oprindelige hjemstavn. Det kan lykkes i en sådan grad, at det valgte hjem bliver til den nye hjemstavn, og det vil uundgåeligt ændre forholdet til det foregående. I de seneste år har sociologerne påpeget den såkaldte “polygamy of space” (Reader 2008, 11). Udlængsel og hjemlængsel danner to sider af samme sag, og man er i stand til at elske flere steder på en gang (Moberg 2011, 77). Stedpolygami betyder brud med den tidligere traditionelle opfattelse af, at man har én hjemstavn i livet (stedmonogami) og viser, at den ene hjemstavn ikke ekskluderer den anden. Som “stedpolygam” hører man hjemme to eller flere steder og udvikler lige stærke følelser for dem.

For at opsummere disse korte tankeimpulser om hjemstavnen er følgende citat fra bogen *Topographien des Imaginären* af Anja Oesterhelt velegnet:

Ihre semiotische Wirksamkeit erreicht “Heimat” also durch
Unbestimmtheit, ihr Spiel mit dem Nicht-Anwesenden, räumlich

oder zeitlich Fern-Liegenden: "Heimat" wird zum Ort des Mythos, der Vergangenheit, sie wird Sehnsuchtsmodell und Narrativ des Trostes [...], sie ist rückwärtsgewandte Utopie und "Gemütswert" [...].² (Oesterhelt 2016, 210)

Det er denne utopiske, forvrængede litterære fremstilling af migran- tens hjemstavn, den følgende analyse af de to romaner vil undersøge, med særligt fokus på det skiftende forhold til det nye og gamle hjemland og den litterære behandling af minderne om hjemstavn.

Amal Aden: *Min drøm om frihet*

Amal Aden er pseudonym for en norsk forfatter og foredragsholder, som blev født i Somalia i 1983 og kom til Norge i 1996 som flygtning uden forældre. Efter indledende problemer, der førte hende ud i et stofmis- brug, er det lykkedes hende at udvikle sig til en kulturpersonlighed og en vigtig kritisk stemme i norsk migrationspolitik, som går ind for lig- hed, integration og ytringsfrihed, ikke kun for indvandrere, men også LGBT-personer. Hun har skrevet seks bøger, som alle beskæftiger sig med emnet anderledeshed i form af både nationalitet og seksuel orien- tering. Desuden har hun modtaget adskillige priser for sit engagement og sin kamp for menneskerettigheder.³

Romanen *Min drøm om frihet* (2009) er Adens anden bog, og den kan opfattes som klassisk migrantlitteratur: Der fortælles i jegform om tilsyneladende autentiske oplevelser fra tiden før migrationen, dens for- løb og den efterfølgende tilpasning i det nye land. Beretningen synes at svare til forfatterens virkelige liv, men som altid skal man huske, at det drejer sig om et fiktionsværk, selvom det er baseret på virkelige hændel- ser. I Adens tilfælde fremhæves dette forhold i romanens forord, hvor forfatteren understreger, at hendes oplevelser i Somalia var så traumati- ske, at hun har slettet mange af dem fra sin hukommelse, og derfor kan hendes skildring ikke opfattes som sand. Selv om nogle steder og navne er ændret, og visse begivenheder er taget ud af den kronologiske ramme,

2 "Hjemstavn' opnår sin semiotiske effektivitet gennem ubestemtheden, sin leg med det ikke-tilstedeværende, det rumligt eller tidsmæssigt fjerne: 'Hjemstavn' bliver mytens, fortidens sted, det bliver til en model for længsel og en trøstens narrativ [...], det er en tilbageskuende utopi og en 'værdi i sindet' [...]" (over- sættelse RS).

3 Mere om Amal Aden på <https://www.amaladen.no> [set 4.6.2022].

er hendes tanker, følelser og frygt angiveligt autentiske. Så meget desto mere interessant er det at fokusere på den emotionelt farvede skildring af den gamle og den nye hjemstavn i romanen.

Handlingen er kompositorisk enkelt opbygget, og strukturen følger narratologisk set den traditionelle model, der er kendt fra migrantlitteraturen: Den første del foregår i Somalia, hvorefter det kommer til et vendepunkt, og den anden del finder sted hovedsageligt i Norge. Skildringen af livet i Somalia er meget brutal og ubehagelig at læse. Hovedperson Amal er et forældreløst barn på syv år, som vokser op på gaden sammen med andre børn og lever af at stjæle småting og plyndre lommerne af døde mennesker. De forfærdelige blodige begivenheder, som udgør hendes hverdag, står i kontrast til styrken af venskabet mellem gadebørnene. De bliver forenet af en fælles skæbne og den daglige kamp for at overleve, så der opstår et stærkt bånd, som ikke opløser sig, selvom Amal forlader landet. Der findes altså en tydelig ambivalens i fortælleren gengivelse af livet i hjemlandet: Amal lever i konstant frygt, hader sit ødelagte og ødelæggende land, men samtidig elsker hun sine somaliske venner. Forholdet til hjemlandet er således først og fremmest socialt præget, det er reduceret til mennesker, som hun regner for venner. Det er denne stærke følelsesmodsatning mellem et geografisk og socialt sted, som efterfølgende påvirker hendes erindringer om hjemstavn og bidrager væsentligt til deres forvrængning i positiv retning.

Grænserne mellem erindring og glemsel spiller en vigtig rolle i skildringen af livet i Somalia. Sådan ser det ud i romanens første tekstafsnit, der indledes med en brutal scene med mordet på tre kvinder, der tager sig af Amal, efter hendes forældre er døde:

Mor og far *husker* jeg ikke. Jeg *har blitt fortalt* at de døde da jeg var to år. Fra jeg var to til syv år var det tre snille eldre kvinner – Asha, Maryan og Fadumo – som passet på meg. [...] Kvinnene forteller meg historier om stjernene vi ser på himmelen over huset. Jeg følger nøye med, det er spennende å høre kvinnene fortelle. Historiene får meg til å *glemme* en hverdag full av krig. Plutselig hører vi en bil som bremser hardt i grusen utenfor huset. [...] Lyden av marsjstøvler og skrikende menn er skrekkelig. [...] Jeg *husker* ikke alt fra denne kvelden, men jeg *husker* at det er mye bråk, mennene har med seg både skytevåpen og kniver. Jeg *husker* skudd. (Aden 2012, 9, fremhævelse RS)

Romanens indledende afsnit antyder allerede nogle vigtige aspekter vedrørende minderne om hjemstavnen, der løber som en rød tråd gennem hele teksten. For det første er der en direkte henvisning til en anden tidsplan, som ligger uden for hovedpersonens evne til at huske. Man har en formodning om, at pigen engang havde et lykkeligt liv, som blev ødelagt af en familietragedie. Det faktum, at hun ikke kan huske sine forældre, tynger hende meget og får hende senere til at vende tilbage til Somalia for at finde ud af, hvor og under hvilke omstændigheder hendes forældre døde. Betoningen af den ukendte historie i romanens indledning fungerer derfor som en slags forudsigelse af eller forklaring på hovedpersonens senere handling. Ved siden af det sociale aspekt, dvs. det omtalte venskab mellem gadebørnene, er det netop det tilsyneladende lykkelige liv i den tidlige barndom, som påvirker Amals forhold til det oprindelige hjemland positivt og får hende til at vende tilbage flere gange. I dette tilfælde er hendes opfattelse af hjemstavnen imidlertid baseret på erindringer, som hun ikke har. Hun håber bare og tror inderligt på, at tingene var bedre i den glemte fortid. Den kendsgerning, at erindringerne er umulige at genkalde, henviser samtidig til deres upålidelighed. Protagonisten skaber næsten mekanisk erindringer på baggrund af brudstykker af forskellige fortællinger og rygter. Læseren får ikke noget konkret at vide om denne "før-fortid" og må tro på fortællerens vage antydninger. Den direkte tematisering af de forsvundne erindringer i begyndelsen af teksten understreger erindringerens subjektivitet og er således en effektiv strategi til at gøre læseren opmærksom på upålideligheden i hele fortællingen, der ikke er beregnet på at blive læst som en biografisk fortælling.

Det bliver sagt i forordet, at forfatteren har fortrængt mange dramatiske begivenheder fra sin hukommelse. Denne forsvarsstrategi er den menneskelige hjernes naturlige reaktion på tragiske oplevelser. Man kan fortrænge traumatiske minder både bevidst og ubevidst: Et eksempel på den bevidste glemsel er situationen i det ovenstående citat, hvor pigen lytter til fortællingen om stjernerne for at flygte væk fra den onde virkelighed. Den ubevidste fortrængning forårsager, at Amal ikke kan huske alt fra den aften, hun fortæller om i den indledende scene. Psykologer og psykiatere påpeger, at det at forvise voldshandlinger fra bevidstheden kan føre til posttraumatiske lidelser (fx Herman 2015, 11). Mennesker, der er blevet ramt, lider først og fremmest af en manglende evne til at tale om de rædsler, de har oplevet. De kommer dog hele tiden tilbage til dem, ofte i form af mareridt. Kampen mellem ønsket om at glemme

alting og ønsket om at kunne tale om alting er den grundlæggende dialektik i psykologiske traumer (Herman 2015, 12). Amal synes at være et klassisk eksempel på den posttraumatiske lidelse. Livet i Somalia er et permanent mareridt, og mens hun bor i Norge, vender traumerne tilbage i form af onde drømme, som forhindrer hende i at sove og hvile om natten: "Da jeg levde i Somalia, trodde jeg alt ville være perfekt så lenge magen var mett. Men hva med hodet mitt? Hodet mitt er fullt av vonde tanker. De døde kommer på besøk til meg i tankene hver natt. Er det fordi jeg ikke er snill, eller er det fordi de trenger hjelp fra meg?" (Aden 2012, 42). Amals forhold til hjemstavnen er betydeligt skadet af de oplevede traumer og udgør en ubevidst psykologisk byrde, som påvirker hendes liv i Norge.

Skjulte traumer kommer hovedsageligt op til overfladen på grund af den såkaldte trigger. Inden for psykologien henviser en trigger til en proces, der kan udløse en følelse, der er forbundet med ubehagelige erindringer, ofte baseret netop på traumatiske oplevelser. Triggeren er således et middel, der forårsager, at de fortrængte traumatiske erindringer kommer op til overfladen, hvorved hjernens forsvarsstrategi forstyrres (Hollins 2020, 19ff). Det er lydene, der fungerer som triggere for Amal i romanen og udløser hendes rædselsvækkende minder om hjemstavnen. Allerede i den ovenfor citerede scene er det tydeligt, at den akustiske perception spiller en vigtig rolle i hovedpersonens erindringer. Pigen husker lyden – hvordan bilen bremses, at man hører soldaternes støvler, mændenes skrig samt noget generel larm og skydning. Det er altså stærke akustiske fornemmelser, som forbliver i hukommelsen, og som senere bliver udløst som traumatiske minder på grund af lignende lyde. Selvom pigen allerede er i sikkerhed i Norge, genoptages det topofobiske forhold til hjemstavnen via høje lyde, som hun hører. For eksempel når hendes norske familie, som faktisk kun har hentet hende til Norge, for at hun kan blive deres tjenestepige, råber ad hende og skælder hende ud, vækker det forfærdelige minder om soldaternes skrig derhjemme. Krigen bliver også gjort nærværende ved fyrværkeriet nytårsaften eller ved et simpelt besøg på en café: "Vi reiser til en kafé på Oslo S. Det er et forferdelig sted å være. Det bråker og minner meg om krigen i Somalia. [...] Det er vanskelig å konsentrere seg når mange av lydene rundt meg minner om krig og død" (Aden 2012, 67). Triggerne bliver således en direkte forbindelse mellem det nye og det gamle hjemland og bygger dermed en slags bro mellem bogens første og anden del. De fungerer som en konstant påmindelse om de tidligere skildrede rædsler og understreger

det unaturligt idealiserede ved Amals forhold til hjemstavn. Det lykkes hende dog at overvinde sin ubehandlede posttraumatiske lidelse takket være flere faktorer, især hendes venskab med en norsk pige ved navn Liv og hendes direkte konfrontation med sin traumatiske fortid i Somalia. På en af sine rejser til Somalia lykkes det Amal at finde det sted, hvor hendes forældre døde, samt det sted hvor åbningsscenen udspillede sig, og hvor hendes tre værger blev skudt. Efter et fysisk sammenbrud finder hun således en vis forløsning: "Jeg kjenner en indre ro som jeg aldrig har kjent før. Fra nå av skal fortid være fortid, og jeg skal leve i nåtiden og glede meg til fremtiden" (Aden 2012, 119).

Men det er ikke bare toposfobi, Amal føler til sin gamle hjemstavn på grund af trigger. Som det allerede er blevet antydnet, er der også nogle andre faktorer, som forbindes udelukkede med en positiv indstilling overfor Somalia: minderne om venner og om den tidlige barndom. Det tredje aspekt, der lader hjemlandet fremstå i et positivt lys, er skuffelsen over Norge. Takket være slægtninge i det nordiske land er pigen en af de få, der har fået mulighed for at forlade Somalia og emigrere officielt. Kort før afrejsen hører hun for første gang om det rige land i Norden: "Mennene sier at Norge er et land hvor alle er rike, det er et land hvor alle får det de ønsker seg, et land hvor det ikke er krig, det er et land hvor ingen jager deg og du er helt fri [...]" (Aden 2012, 29). Billedet af Norge bliver formidlet upåliteligt af andre mennesker og skabt som en positiv kontrast til det fattige og krigshærgede Somalia. Der opstår derfor en overdreven forventning, som uundgåeligt må føre til en ubehagelig åbenbaring for pigen. Livet i Norge bliver ikke til det, andre har fortalt hende, at det bliver. I romanen kritiseres det norske integrations-system stærkt. De giver penge til flygtninge, men tager ikke hensyn til, at migranten ikke forstår sproget og ikke kan assimilere sig. Den fysiske afstand til det afrikanske hjemland og det kulturelle sammenstød forstærker hovedpersonens had-kærligheds-forhold til den oprindelige hjemstavn. Hendes følelser oscillerer konstant mellem toposfili og toposfobi: "Jeg savner Somalia. Der har jeg vennene mine. I Somalia kan jeg språket. I Somalia kan jeg le med hjertet, selv om det er krig" (Aden 2012, 42).

Amal er stadigvæk traumatiseret af krigen og livet på gaden, men de negative erindringer synes langsomt at forsvinde, og hun begynder at idealisere hjemstavn. Der opstår et næsten patologisk forhold, hvilket man endda kunne sætte i forbindelse med Stockholm-syndromet. Begrebet beskriver en psykologisk effekt, hvor ofre for fx gidseltagning udvikler positive følelser over for deres fangevogtere (Olsson 2010, 144).

Men Stockholm-syndromet kan også forstås bredere end det traditionelle forhold mellem den bortførte og bortføreren. Det kan for eksempel opstå i tilfælde af vold i hjemmet, hvor (som regel) kvinden ikke er i stand til at forlade sin voldelige mand, fordi hun elsker ham på trods af alle de rædsler, hun udsættes for (Graham 1994, 31). For nogle psykologer er Stockholm-syndromet en instinktiv reaktion for at sikre overlevelse i en situation, der opfattes som livstruende (Graham 1994, 31). Vi finder visse træk af syndromet i Amals forhold til hjemstavnen: Selvom læseren stadig væmmes ved de vanvittigt drastiske scener fra krigen, tænker hovedpersonen: "Hverdagen i Norge er ikke stort bedre enn hverdagen jeg havde i Somalia" (Aden 2012, 56). Revet op fra sine rødder og uintegreret i Norge marginaliserer Amal den blodige krigskonflikt og ønsker at vende tilbage til helvede.

Billedet af hjemstavnen er stærkt ambivalent fremstillet i romanen og baseres på en stor diskrepans mellem, hvad Amal oplevede i Somalia, og hvordan hun husker omstændighederne, da hun senere lever i Norge. Den emotionelle forbindelse med det oprindelige hjemland er så stærk (både positivt og negativt), at den har en grundlæggende indflydelse på den svære "hjemlandserhvervelse" i det nye land. Først mod slutningen af historien, hvor Amal lærer at forstå sin posttraumatiske lidelse og finder en vis indre fred, begynder hun at objektivere sit syn på sin gamle hjemstavn og at acceptere Norge som sin nye hjemstavn. Romanen skal således læses ikke bare som en fortælling om en individuel migration, men opfattes også som et manifest for forvrængning af erindringer generelt, især i tilfælde af traumatiske oplevelser.

Jonas Suchanek: *Do danska*

Suchaneks beretning adskiller sig på mange måder fra Adens roman. Der findes en mandlig fortæller, som forlader sit hjemland sammen med sin familie på grund af sin mors forhold til det politiske regime. Det betyder, at hans migration er en beslutning, der er truffet af andre mennesker. Ikke desto mindre udgør den en interessant kilde i forhold til at analysere den litterære fremstilling af hjemstavnen i migrantlitteratur, hvilket bliver vist i det følgende.

Jonas Suchanek er født i Tjekkiet, dvs. i det forhenværende Tjecoslovakiet, i 1981. Han flyttede til Danmark med sin mor og bror, da han var otte år gammel. I bogen *Do danska* (2014, titlen betyder "Til Danmark" på tjekkisk), bearbejder han litterært denne periode af sit liv

og skildrer kronologisk barndommen i Tjekkoslavakiet, migrationen og det nye liv i Danmark. Romanen kan læses som en udviklingsroman, fordi handlingen er fokuseret på fortællerens overgang fra barn til voksen, hvor migration og den umiddelbart efterfølgende periode udgør grænsen mellem de to livsfaser. Den tidsmæssige udvikling er således i symbiose med den rumlige forandring: Tjekkoslavakiet betyder barndom, og Danmark betyder at blive voksen. Det bliver direkte tematiseret i romanen, for eksempel i fortællerens bemærkning, hvor han reflekterer over den tjekkiske mentalitet: “Det tilbagestående, langsomme Tjekkiet, jeg kendte, var stadig friskt. Folk har deres egen måde og logik, deres egne forbilleder, deres Švejtk. Vigtigst: Det er her, jeg stadig er barn” (Suchanek 2014, 148).

Protagonistens forhold til den oprindelige hjemstavn forandrer sig således naturligtvis i takt med alderen. Det tjekkiske hjemland fremstod fascinerede og mystisk i barndommen, fordi det blev set og husket gennem et barns øjne. Forvrængede minder om hjemstavnen bliver direkte tematiseret, da hovedpersonen som teenager besøger Tjekkiet for første gang efter migrationen og tænker: “Jeg er på vej mod lange, varme sommeraftener, der ikke vil slutte, med samtaler, der både bekræfter og punkterer det mytologiske Tjekkoslavakiet og Tjekkiet, jeg er opdraget med. De minder jeg har” (Suchanek 2014, 110). Det “mytologiske” billede af hjemlandet er ikke kun påvirket af fortællerens unge alder, da han forlader hjemlandet, men også af den efterfølgende overtagelse af hans mors erindringer og holdninger: “[J]eg er blevet fodret en altid modificerende og ofte modstridende mytologi – især om det land, vi engang emigrerede fra” (Suchanek 2014, 166). Med henvisning til den psykologiske terminologi kan vi konkludere, at hovedpersonen lider af *False Memory Syndrom*. Udtrykket bruges til at beskrive forskellige former for fejlagtige erindringer forårsaget af ydre påvirkninger. Personerne husker fx oplevelser, som aldrig har fundet sted, eller ændrer dem væsentligt (Friesen 2019, 7ff). Hovedpersonens erindringer er derfor i høj grad baseret på suggestibilitet, et begreb, som bliver brugt i psykologi i forbindelse med *False Memory Syndrom* og defineret som “an individual’s tendency to incorporate misleading information from external sources – other people, written materials or pictures, even the media – into personal recollections” (Schacter 2002, 113). Morens synspunkter indgår i fortællerens billede af hjemstavnen især efter migrationen. I romanen finder vi et godt eksempel på det, når der bliver fortalt om den tjekkiske tegnefilm *Rumcajs*: “Mor mener, at Rumcajs er socialistisk hjernevask, udtænkt af politiet. Men sådan noget siger hun først højt nu. Tidligere

sagde hun, at Rumcajs var kedelig. Spurgte vi hvorfor, svarede hun *det er han bare*" (Suchanek 2014, 49).

Der opstår en naturlig hjemlandsnostalgi og hjemlandsfascination efter migration, men som det lige er blevet påpeget, er følelserne snarere forbundet med længsel efter barndommen, end efter landet selv. Når fortælleren som voksen begynder at besøge sit tjekkiske hjemland oftere, opfatter han det på en anden måde. Det er dog ikke kun ham, der har ændret sig med alderen, for heller ikke landet selv er længere det samme. Diskrepansen mellem det forladte Tjekkioslovakiet og det nuværende Tjekkiet bygger på den historiske og sociale udvikling: Under fortællerens fravær faldt det kommunistiske regime i 1989, og derefter blev Tjekkioslovakiet delt i Tjekkiet og Slovakiet i 1993. Det er faktisk et nyt land, som hovedpersonen vender tilbage til; hans barndomsland forsvinder sammen med hans barndom. Ændringen er især mærkbar i forhold til fortællerens indtryk af Prag. Under sin barndom reflekterer han over byen som "det her kulsorte, faldefærdigt kommunistiske Prag" (Suchanek 2014, 5), og husenes og omgivelsernes gråhed bliver flere gange understreget. Erindringerne bliver igen forstærket ved suggestibilitet af fortællerens mor, som kæmpede mod det daværende regime og selv på afstand, i Danmark, udtaler hun sig mod alt kommunistisk og socialistisk, altså også mod sin gamle by. Forskellen mellem mindernes Prag og nutidens Prag bliver igen tematiseret i forbindelse med "demytologisering" af erindringer om hjemstavnen. Protagonisten kommer til at se og høre fra andre, "[h]vordan Prag var kulsort og langsomt, efter kommunismen, blev renoveret, malet, fejet og vasket" (Suchanek 2014, 110). Man kan dog opspore en vis ironi i denne udtalelse, fordi alt ikke var perfekt efter kommunismens fald. En for stor begejstring for alt vestligt førte til, at Prag blev international, og at Tjekkiet mistede sit særpræg. Hovedpersonen bliver først senere frigjort fra forvrængningen af disse antagne erindringer, resp. synspunkter gennem en konfrontation med sine egne empiriske erfaringer.

Det er også interessant at bemærke, at hovedpersonens forhold til sit oprindelige hjemland ikke står i en direkte dialog med hans forhold til sit nye hjemland. Hovedpersonen er i begyndelsen naturligvis begejstret for København, fordi denne by ser farverig og velholdt ud i sammenligning med det grå Prag, men senere gør han kun relativt neutrale iagttagelser, fx at det blæser meget der, eller at folk opfører sig mere afslappet. Der er ikke tale om topofili eller topofobi i deres gensidige påvirkning, Danmark synes at blive accepteret som den nye hjemstavns, uden at der er stærkere følelser på spil. På et tidspunkt reflekterer protagonisten endda direkte over, at de

to lande ligner hinanden for ham, nemlig i forhold til naturen. De danske skove minder ham om de tjekkiske, og han omtaler derfor naturen som "et ekko af minder" (Suchanek 2014, 52). I sådanne udtalelser fornemmer man en vis sentimental hjemlandslængsel, for det er på grund af denne lighed, at protagonisten gerne opsøger de danske skove. Men samtidig kan han bare godt lide naturen og foretrækker ikke et bestemt geografisk sted.

Den oprindelige hjemstavn fremkaldes i minderne ikke bare gennem gåture i skoven, men mad og madkultur spiller også en vigtig rolle i konstruktionen af hjemstavns litterære billede. Suchanek fokuserer generelt meget på de særlige tjekkoslovakiske kulturelle markører og artefakter i sin tekst, hvilket er logisk i betragtning af den forventede målgruppe, som er de danske læsere, der ikke er så fortrolige med de tjekkiske specialiteter.⁴ Mad er et hyppigt forekommende motiv i migrantlitteraturen, som primært er knyttet til det tabte hjemland. Man laver ofte retter fra sit gamle land for at være lidt tættere på det og for at vække hyggelige minder. På den måde får maden en stabiliserende funktion i konfrontationen med livet i det nye land med den nye madkultur (Michel 2015, 156). Det særlige i Suchaneks roman er, at det ikke bare handler om det klassiske kulturelle sammenstød mellem to kulturer udtrykt via forskellige former for mad. Den tjekkiske madkultur befinder sig i en specifik position her, det er nemlig tjekkoslovakisk mad, fortælleren tænker tilbage på. Der bliver omtalt mange retter og produkter, som enten ikke eksisterer længere eller har mistet deres eksklusive status efter kommunismens fald. Beskrivelserne af maden virker derfor eksotiske på den danske læser, mens de virker nostalgiske på den tjekkiske og således også på fortælleren selv. Valget af den nævnte mad synes at være en litterær strategi, da det henviser til meget typiske socialistiske produkter og retter og ikke til det tjekkiske køkken, som overlevede revolutionen og stadig er karakteristisk for Tjekkiet. Ved hjælp af sanserindtryk skildres for eksempel i romanen, hvordan lejligheden dufter af paprika, fordi fortællerens mor laver den røde paprikarisotto med agurk. Fortælleren beretter også om budding med kompot, som hans stedbestemor lavede, og der bliver fortalt om mælk i gennemsigtige plastikposer og om creme med sødmælk på tube. Protagonistens forhold til hjemstaven er altså meget alimentært præget, men samtidig indeholder

4 Det skal bemærkes her, at bogen ikke er blevet oversat til tjekkisk, og at kredsen af tjekkiske læsere derfor er meget lille. For en tjekkisk læser virker en forklaring af de lokale forhold meget overflødigt.

det igen en henvisning til den tabte barndom, som de fornævnte socialistiske fødevarer er forbundet med. På den måde fungerer maden som en positiv trigger, der fremkalder et nostalgisk forhold til hjemstavnen.

Fremstilling af mad i migrantlitteraturen stiliseres ofte til en skarp konfrontation med madkulturen i det nye land. I romanen *Do danska* får maden også en anden litterær funktion, idet den tjener til at karakterisere personer. Forholdet til dansk mad fungerer som et kendetegn for menneskets assimilation i det nye land. Dette er meget tydeligt i fremstillingen af moren og hendes kæreste Marek, som migrerer sammen med familien. Han er ikke glad for at være i Danmark, går ikke til sprogkurser, leder ikke efter arbejde, er bare hjemme og prøver at lave tjekkisk mad med danske ingredienser.

Marek er glad for *Utopence* – en traditionel snack på tjekkiske værtshuse. *Utopence* oversættes til *druknedé (mennesker)* eller *strandvaskere*, og er lavet af *špekačky / spakkerter* – bastante pølser med højt fedtindhold syltet i lage af eddike, peberkorn, løg, hvidløg og paprika. Efter henkogning sættes *Utopence* i mørke og ligger ved stuetemperatur i mindst 10 dage. (Suchanek 2014, 70–71)

Den citerede passage er en henvisning til en typisk tjekkoslovakisk madret, som man stadigvæk kan spise på de tjekkiske værtshuse. Men det var netop i den kommunistiske periode, at retten var særligt populær, og den blev ofte tilberedt derhjemme som et billigt måltid. Den nævnte ret fungerer dog ikke kun som en eksotisk og nostalgisk reference til hjemstavnen i teksten, men karakteriserer også på en vis måde Marek som person. Hans stærke tilknytning til tjekkisk mad afspejler hans negative holdning til Danmark. Han bliver hængende ved maden, ikke bare i nostalgi, men fordi han ikke har lyst til at udforske og lære noget nyt at kende. Det er derfor ikke overraskende, at han senere forlader familien og vender tilbage til Tjekkiet. Teksten fortsætter direkte derefter med at nævne morens yndlingsfødevarer:

Mor udvikler smag for remoulade. Det har man ikke i Tjekkoslovakiet. Til gengæld har man ikke tatarsovs i Danmark. Remouladen er et kompromis; smager som tatarsovs, men er, ligesom meget dansk mad, for sukret. Mor spiser remouladen direkte fra tuben. Gemmer sig bag køleskabet og klemmer indholdet ud på tungen, når hun tror, ingen ser hende. (Suchanek 2014, 71)

Det var moren, som besluttede at migrere, og det er moren, som forsøger at assimilere sig så godt som muligt, hun lærer sproget og deltager i uddannelseskurser. Hendes åbenhed over for det nye land og hendes store ønske om at være en del af Danmark stemmer overens med hendes valg af en af de mest traditionelle danske fødevarer. Med tiden begynder hun også at lave typisk dansk mad, om end i forenklet form på grund af manglende økonomi. Maden spiller således en vigtig rolle i disse to personers forsøg på "hjemlandserhvervelse": Mens moren er ved at finde en ny hjemstavn, vender Marek tilbage til sin gamle.

Til sidst bliver maden også brugt til at påpege den store forandring af hovedpersonens hjemstavn, som hænger sammen med globaliseringen. Tyve år efter migrationen plejer han at komme regelmæssigt til Prag, og han fordriver tiden efter ankomsten og før afrejsen på en McDonald's i nærheden af busstationen. I denne afsluttende scene i romanen forstår han, hvor globaliseret og sammenkoblet verden er i dag:

En gang gik jeg ind i McDonald's ved Nørreport og bad om en Filet-O-Fish, hvortil ekspedienten kvitterede med et; *det tager fire minutter*. Jeg studsede over meldingen og tidsangivelsen fire. Hvorfor fire? Normalt ville man, af naturlig dovenskab, runde op, især når det drejer sig om så kort tid. Det gav mig lidt at tænke over. Da jeg kom til Prag, var jeg sulten igen. Jeg gik ind i en McDonald's og bestilte en Filet-O-Fish, hvortil ekspedienten kvitterede med et; *det tager fire minutter* – så gav alt pludselig mening. (Suchanek 2014, 149–150)

McDonald's globale virksomhedspolitik er et eksempel på den moderne verdens forbundethed – fortælleren kan ikke kun spise den samme mad i begge lande nu, men forberedelsestiden er også nøjagtig den samme. Denne åbenbaring bekræfter ham i, at han definitivt har mistet sin oprindelige hjemstavn og sin barndom, og disse overlever kun i erindringerne. Han lever nu i et sammenkoblet Europa, hvor det er normalt at krydse grænser, og hvor globale virksomheder ekspanderer til alle lande. Tekstens slutning synes således at være i modstrid med teorien om stedpolygami, som paradoksalt nok er baseret netop på globaliseringen, der tillader, resp. kræver mobilitet for mennesker. I denne henseende når Suchaneks roman ikke frem til den forventede erkendelse, der er typisk for migrantlitteraturen, nemlig at man er i stand til at føle stærke hjemstavnsfølelser for flere steder på én gang, men underminerer snarere begrebet hjemstavn generelt i sin territoriale opfattelse. Det

er faktisk lige meget, hvor man befinder sig. Grænserne mellem hovedpersonernes to hjemlande udviskes, og hjemstavnen bliver til én, ikke kun ud fra et kulinarisk synspunkt.

Afslutning

Hjemstavn er et afgørende begreb i migrantlitteraturen, hvilket bekræftes af analysen af de to udvalgte romaner. Selvom hovedpersonerne er forskellige med hensyn til køn, alder og årsager til migration, har de det til fælles, at deres forbindelse til det oprindelige hjemland er elementært for deres liv og forhold til det nye hjem. I begge romaner understreges subjektiviteten, forvrængningen og upålideligheden af det billede, migranten danner sig af sin gamle hjemstavn. Amal fortrænger ubevist negative minder som følge af sin posttraumatiske tilstand, og hovedpersonen i Suchaneks roman overtager sin mors minder som sine egne. Processen med at oprette forholdet til hjemstavnen er i sidste ende et forsøg på at rekonstruere virkeligheden og frigøre minderne fra andre påvirkninger. Det får begge aktører til at vende tilbage til deres oprindelige hjemland og til at genoverveje deres imaginære billede af det.

Et vigtigt motiv er udviklingen af migrantens forhold til hjemstavnen. Først og fremmest Adens roman harmonerer med Schlinks tese om balancen mellem emotioner, som man forbinder med eksil og hjem, fordi Amals følelser over for Somalia og Norge er som på en vippe: En positiv oplevelse i det nye land vejer tungt i forhold til negative minder om den oprindelige hjemstavn. Det betyder, at det gamle land bliver idealiseret afhængigt af, om det nye land bliver dæmoniseret – og omvendt. Amal opnår først en vis balance i sit forhold til begge hjemlande, når hun står over for de traumer, hun har oplevet. I Suchaneks roman ser det ud til, at emotioner i forbindelse med det gamle og nye hjemland ikke spiller så stor en rolle. Motivet "hjemlandserhvervelse" og problemet med at assimilere sig i det nye land bliver ikke uddybet så meget her. Ud fra et psykologisk synspunkt kan vi selvfølgelig sige, at det skyldes, at hele familien er migreret, så drengen ikke føler sig så alene i det nye land og ikke går igennem et så stort emotionelt kaos, som Amal gør. Men samtidig kan denne mangel på dramatiske følelser ses som en strategi til at understrege romanens pointe, som er at påpege problemet med begrebet hjemstavn i den globale verden. Det er svært at betegne protagonisten i Suchaneks roman som stedpolygam med et godt forhold til to lande (som vi kan gøre det i Amals tilfælde), fordi hans oprindelige hjemland

Tjekkoslaviet ikke længere eksisterer. Han identificerer sig ikke rigtig med den nye stat, og hans oprindelige hjemstavn bliver i hans minder til et utopisk sted, der er forbundet med barndomstiden. I denne henseende er Suchaneks roman et endnu stærkere bevis på det, som Søren Frank påpegede, nemlig umuligheden af at kunne vende tilbage til nøjagtig det samme hjem, som man forlod.

Med hensyn til den narratologiske konstruktion af de to romaner kan man konkludere, at teksternes opbygning er meget enkel i forhold til tid og sted. Der bliver fortalt kronologisk og stedet skifter samtidig med migrationen. Der skal dog bemærkes, at selve migrationen som grænse mellem to rum forekommer allerede i tekstens første fjerdedel, så der er afsat mere plads til skildringen af livet efter migrationen. Dette påvirker også fremstillingen af hjemstavnen: Den kortere skildring af livet i det oprindelige hjemland tjener hovedsageligt til at understrege diskrepansen til den efterfølgende mere omfattende rekonstruktion af billedet af hjemlandet i erindringerne. Med andre ord er funktionen af det oprindelige hjemland ikke bare at danne et rum, handlingen skal foregå i, men et rum, der skal huskes. Ved at give mere plads til skildringen af forholdet til hjemlandet efter migrationen, gøres også betydningen af tabets æstetik mere synlig; hjemstavnen bliver først fundamentalt vigtigt for hovedpersonerne, efter at de har mistet den. I denne forbindelse skal det bemærkes, at den topografiske opdeling af teksten, hvor der er afsat en markant større plads til livet efter migrationen, til en vis grad kan betragtes som et træk ved migrantlitteraturen. Det er dog ikke altid en kronologisk fortælling med migration som en klar grænse. Inden for migrantlitteraturen kan vi også finde romaner, der kun foregår i tiden efter migrationen på det primære fortællingsniveau, og hvor erindringer om hjemlandet inddrages i teksten som flashbacks (jf. fx romaner af Alen Mešković eller Golnaz Hashemzadeh Bonde).

Begge romaner vidner om, at det er nødvendigt at opfatte hjemstavn ikke bare som et hjemland, dvs. som et specifikt land, som man er født i. Der findes også andre aspekter, som er stærkt knyttet til begrebet. Det er vennerne, der først og fremmest præger Amals positive forhold til Somalia, ligesom maden i Suchaneks roman udgør en fast bestanddel af minderne om det tabte hjemland. Udvidelsen af det snævre geografiske begreb hjemstavn afspejles også i brugen af trigger, som baserer på abstrakte størrelser som lyd eller smag. De er afgørende for hovedpersonernes minder om hjemstavnen, om end i helt forskellig betydning. De kan frembringe positiv nostalgi som i de kulinariske tilfælde i Suchaneks værk, men også traumatisk stress, som i tilfældet af lyd i Adens roman.

De fungerer således som en påmindelse om hovedpersonens uadskillelige forbindelse til sit oprindelige hjemland, men ved siden af den psykologiske funktion kan vi også tillægge dem en rolle i tekstens opbygning, da de forbinder de to topografisk adskilte handlingsforløb i historien.

Der findes også andre store temaer, man kunne undersøge i de omtalte tekster, som fx den hybride position mellem kulturer og sprog, det kulturelle sammenstød og identitetsdannelse. Det er dog stadigvæk hjemstavnen, som uundgåeligt projiceres ind i alle andre analyser af tekster som migrant-/migrationslitteratur. At have en hjemstavns er et fundamentalt menneskeligt behov, og på trods af globaliseringen og mobiliteten i verden er tabet af den en omvæltende oplevelse. En omhyggelig læser af migrantlitteraturen kan således genkende de dybere dimensioner i disse tekster, som ikke kun skildrer migranternes vanskelige situation, men også tager hensyn til mere generelle temaer som fx hukommelsens pålidelighed eller fremstillingen af hjemstavns.⁵

Bibliografi

- Aden, Amal. 2012. *Min drøm om frihet*. Oslo: Aschehoug.
- Bachelard, Gaston. 1960. *Poetik des Raumes*. München: Carl Hanser Verlag.
- Behschnitt, Wolfgang. 2006. "Das Andere der Einwandererliteratur. Überlegungen aus literaturwissenschaftlicher Perspektive". I *Der Norden im Ausland – Das Ausland im Norden. Formung und Transformation von Konzepten und Bildern des Anderen vom Mittelalter bis heute*, redigeret af Sven Hakon Rossel, 142–149. Wien: Praesens-Verl.
- Dörr, Volker C. 2008. "Deutschsprachige Migrantenliteratur". I *Literatur der Migration – Migration der Literatur*, redigeret af Karin Hoff, 17–34. Frankfurt am Main: Lang.
- Frank, Søren. 2008. *Migration and Literature – Günter Grass, Milan Kundera, Salman Rushdie, and Jan Kjærstad*. New York: Palgrave Macmillan.
- Friesen, James G. 2019. *The Truth about False Memory Syndrome*. Eugene, Oregon: Wipf and Stock Publishers.
- Graham, Dee L. R. 1994. *Loving to Survive. Sexual Terror, Men's Violence and Women's Lives*. New York: New York University Press.

⁵ This work was supported by the European Regional Development Fund project "Creativity and Adaptability as Conditions of the Success of Europe in an Inter-related World" (reg. no.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734).

- Herman, Judith Lewis. 2015. *Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence – From Domestic Abuse to Political Terror*. New York: Basic Books.
- Hollins, Peter. 2020. *Psychological Triggers: Human Nature, Irrationality, and Why We Do What We Do. The Hidden Influences Behind Our Actions, Thoughts, and Behaviors*. San Francisco: PKCS Media, Inc.
- Köstlin, Konrad. 2010. "Eine Ästhetik des Verlusts". I *Zur Ästhetik des Verlusts. Bilder von Heimat, Flucht und Vertreibung*, redigeret af Elisabeth Fendl, 7–24. Stuttgart: UTB GmbH.
- Michel, Sara. 2015. "Identitätskonstruktionen und Essensdarstellungen in der Migrationsliteratur am Beispiel von Aglaja Veteranyis Roman *Warum das Kind in der Polenta kocht* und Saša Stanišićs *Wie der Soldat das Grammofon repariert*". *Germanica* 57: 139–157.
- Mitzscherlich, Beate. 2019. "Heimat als subjektive Konstruktion. Beheimatung als aktiver Prozess". I *Heimat global: Modelle, Praxen und Medien der Heimatkonstruktion*, redigeret af Edoardo Costadura, Klaus Ries and Christiane Wiesenfeldt, 183–196. Bielefeld: transcript.
- Moberg, Bergur Rønne. 2011. "To hjemstavne: Stedpolygami og mobilitet i Gunnar Hoydals roman 'Stjernerne over Andes'". *Reception* 68: 74–83.
- Oosterhelt, Anja. 2016. "Topographien des Imaginären". I *Heimat gestern und heute Interdisziplinäre Perspektiven*, redigeret af Edoardo Costadura og Klaus Ries, 201–218. Bielefeld: transcript.
- Olsson, Janne. 2010. *Stockholmsyndromet – En självbiografi*. Stockholm: Månocket.
- Reader, John. 2008. *Reconstructing Practical Theology: The Impact of Globalization*. Aldershot: Ashgat.
- Relph, Edward. 1976. *The Phenomenological Foundations of Geography*. Toronto: University of Toronto.
- Schacter, Daniel L. 2002. *The Seven Sins of Memory: How the Mind Forgets and Remembers*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt.
- Schlink, Bernhard. 2000. *Heimat als Utopie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Stahr, Radka. 2021. "Topophilie und Topophobie in Stig Sæterbakkens Roman *Gjennom natten*". *Acta Universitatis Carolinae Philologica* 1: 65–81.
- Suchanek, Jonas. 2014. *Do danska*. København: Gyldendal.
- Tuan, Yi-Fu. 1990. *Topophilia: A Study of Environmental Perceptions, Attitudes, and Values*. New York: Columbia: University Press.
- Uritescu-Lombard, Ramona. 2015. "'Heimat', migration and melancholy in W. G. Sebald's 'Die Ausgewanderten'". I *Imaginäre Topografien: Migration und Verortung*, redigeret af Klaus Müller-Richter og Ramona Uritescu-Lombard, 49–68. Bielefeld: transcript.